

J A R E N

COÖPERATIEVE TUINIERSVERENIGING

„Gouda en Omstreken”

Door het bestuur der Coöperatieve Tuiniersvereniging Gouda en Omstreken is mij gevraagd, als Ere-Voorzitter der Vereniging, een enkel woord te willen zeggen bij het heuglijk feit, dat onze vereniging 50 jaar heeft bestaan. Van de oprichters onzer veiling is helaas niemand meer in leven en ook mij gaat het zo, dat ik vele dingen maar bij overlevering heb gehoord.

De gegevens in ons archief betreffende de oprichting en de gang van zaken zijn niet erg volledig, maar als een der oudste leden weet ik toch maar al te goed met welke moeilijkheden deze pioniers te kampen hebben gehad. Het markten en op de tuin verkopen waren bij velen zo ingeworteld, dat elke verandering bij hen als het ware uit den boze was.

De oorlog 1914—'18 heeft, hoewel deze veel ellende over ons land heeft gebracht, toch voor onze Vereniging nog zijn goede zijde gehad, namelijk, dat de toenmalige bestaande twee Verenigingen verplicht werden zich te verenigen in de Coöperatieve Vereniging Gouda en Omstreken en men verplicht werd zijn producten te veilen.

In dit jubileumboekje zult U van de hand

van onze secretaris een uitgebreid verslag lezen, waarin hij schetst de toestand van vóór de tijd, dat de veiling bestond, de totstandkoming, de moeilijkheden en tegenwerking van sommigen ondervonden en de verdere gang van zaken tot op heden.

Voor ik echter besluit, zou ik echter nog aan één voornaam punt willen herinneren, namelijk het besluit tot het bouwen van een nieuwe veiling, welke opening plaats had op 15 Maart 1939.

Velen Uwer weten nog de hopeloze toestand van de laatste jaren op de Houtmansgracht en de zeer weinige tegenstanders van de nieuwbouw waren na korte tijd tot voorstanders bekeerd.

Als er ooit iets juist op tijd is gebeurd, dan is het wel het bouwen van deze veiling. Reeds het volgend jaar kwamen wij in de tweede oorlog, welke het onmogelijk zou hebben gemaakt te bouwen en de jaren daarna tot op heden zou de bouw vele duizenden meer hebben gekost.

Ik eindig hiermede en hoop, dat U allen dit jubileumboek met genoegen zult lezen en dat de goede verstandhouding onderling en de gezellige sfeer, die in onze Vereniging leeft, nog vele jaren bestendig mogen blijven.

J. FREDRIKZE.

L.S.

Een 50-jarig jubileum van iemand, of een 50-jarig bestaan van een zaak komt meer voor. Ook het 50-jarig bestaan van een Veiling komt meer voor, doch alleen nog maar gedurende de laatste jaren. Het systeem van het bij afslag veilen van groenten, fruit, e.d., bestaat nog niet veel langer dan 50 jaar.

De Coöp. Tuiniersvereniging Gouda en Omstreken G.A. bestaat thans 50 jaar en behoort daarmee tot de eerste groep, die dit heuglijk feit mag herdenken. Van de plm. 170 veilingen in Nederland zijn de meeste later opgericht.

Waar schrijver dezes reeds op 13-jarige leeftijd, vanaf 1907, regelmatig de veiling bezocht en ook voordien meermalen zijn vader vergezelde, reiken zijn herinneringen tot aan het beginpunt van het bestaan in Gouda, ja zelfs nog verder. Daarom moet de lezer het mij niet euvel duiden, als ik enige persoonlijke herinneringen in mijn overzicht heb verwerkt. Ik wilde trachten aan de hand van deze herinneringen, en in staat gesteld door anderen, ook hùn herinneringen, alsmede de verschillende wederwaardigheden, die de veiling in de loop der jaren heeft doorleefd, in dit boekje op

schrift te stellen, zonder hierbij te willen bogen op volledigheid. Vanzelfsprekend zijn oude archiefstukken tevens de bronnen, waaruit verschillende dingen zijn te putten. De schrijver hoopt evenwel in de volgende bladzijden door woord en beeld U enkele grepen uit het veilingleven van deze 50 jaren voor te stellen en te trachten ook enkele humoristische gebeurtenissen daarin op te nemen, voorzover deze nog in de herinnering van de ouderen voortleven. Voor de ouderen kunnen dus, door het lezen hiervan, verschillende gebeurtenissen en personen weer voor de geest komen en voor de jongeren kan het misschien bijdragen tot het besef, dat er vroeger ook moeilijkheden waren, van geheel andere aard soms dan nu, maar die ook tóen om een oplossing vroegen en waarvoor dan ook een oplossing kwam, dank zij het doorzettingsvermogen van de toen levende tuinders.

Overigens dient men dit boekje niet te toetsen op litteraire waarde, daar de schrijvers-talenten van de samensteller zich gedurende zijn gehele leven hebben beperkt tot het vol-schrijven van enkele dikke boeken met ver-gaderingsnotulen en het voeren van wat correspondentie.

Er is getracht zoveel mogelijk fotomateriaal uit de eerste tijd van deze 50 jaren te verzamelen, zowel van personen als van de

gebouwen met wat daarbij behoort, doch dit bleek niet gemakkelijk te zijn, omdat zo'n 40 à 50 jaar geleden het maken van foto's niet veel voorkwam en omdat de bezitters van foto's uit die dagen of zijn overleden, of vertrokken, of de foto's zijn vernietigd of zodanig opgeborgen, dat men van het bestaan er van niet meer weet.

Ook is door mij een groep veteranen uitgenodigd, die in een bijeenkomst oude herinneringen hebben opgehaald, waarvan ik dankbaar aantekeningen heb gemaakt. Deze groep bestond uit de Heren: G. van Eijk, T. A. van Eijk, N. J. Dijkman, J. Fredrikze, G. Kraan, A. Molenaar en D. van Vliet.

Voorts heb ik de 50 jaren verdeeld in perioden en in elk hoofdstuk getracht in dezelfde volgorde iets te zeggen over: *a.* de stand en de ligging van het aantal bedrijven; *b.* de bemestingsmethoden; *c.* de arbeidsvoorwaarden; *d.* de teelten; *e.* de verpakking; *f.* de afzet der producten; *g.* het vervoer; *h.* de algemene toestand; *i.* de organisatie.

Ik meen hiermede aan de opdracht van de ledenvergadering van 1953 te hebben voldaan en dank allen, die mij op enigerlei wijze de samenstelling hebben helpen mogelijk maken.

Gouda, 1953.

C. OUDSHOORN.

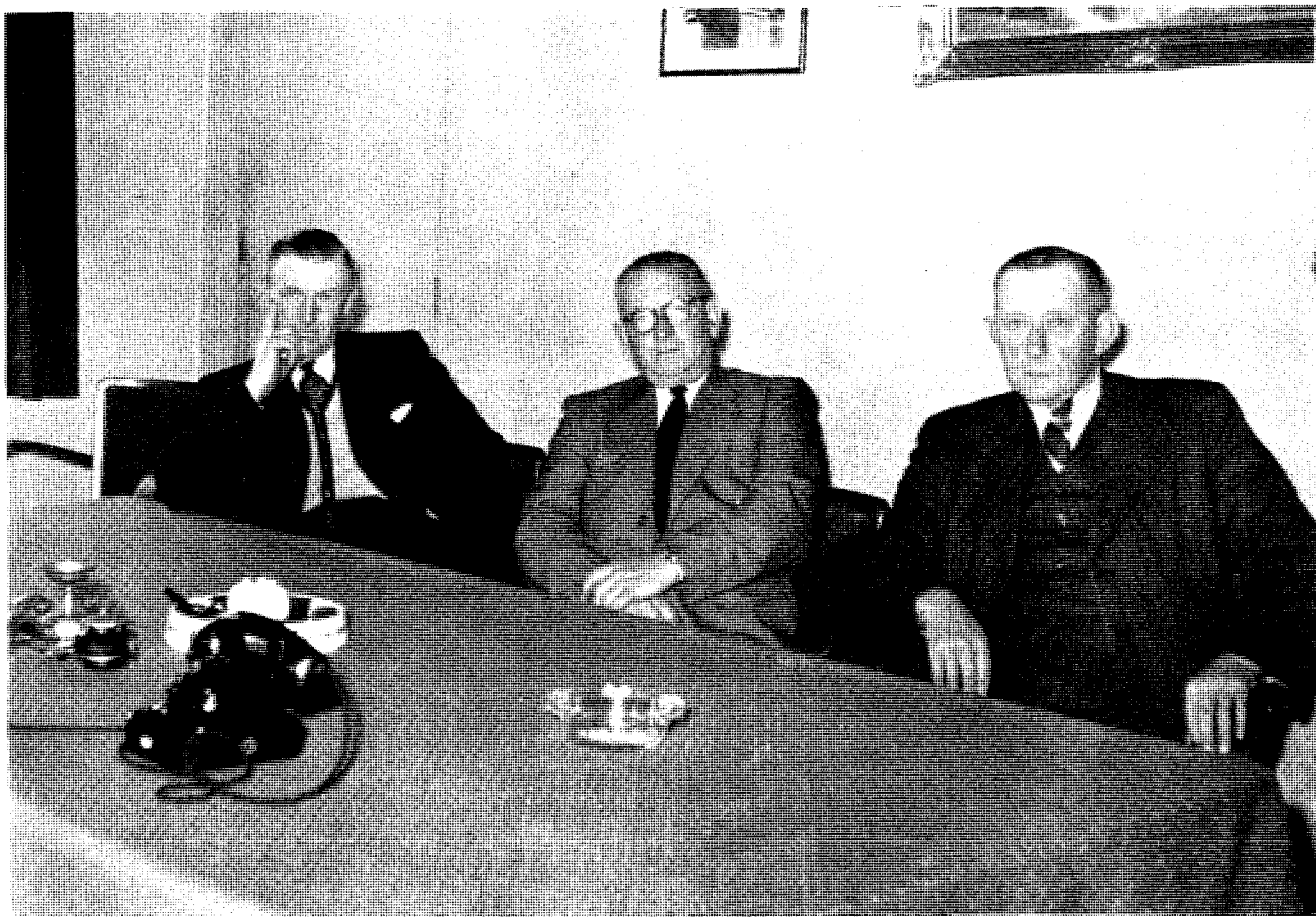
Het kweken en verhandelen van eetbare gewassen is al zo oud als er mensen op de wereld zijn. Men leest al, dat de oude Egyptenaren in de tijd van Mozes uien, knoflook en komkommers teelden. Men leest ook, dat reeds in de vroegste eeuwen de mensen de groei trachtten te bevorderen, door de gewassen bij te mesten, te verplanten, te enten en te snoeien en niet minder te ruilen voor andere dingen.

Hoewel er zeer waarschijnlijk heel wat minder soorten van groenten en fruit zijn geweest in de eerste eeuwen dan er thans zijn, zullen er aan de andere kant ook wel eetbare veldproducten zijn geweest, die we heden niet meer kennen. Er is in de laatste eeuw in de soorten en variëteiten wel veel veranderd, alsook in de smaak van de consumenten, en het is vandaag nog zó, dat, wat de één een lekkerrij vindt door de ander wordt verafschuwd.

Overal waar mensen wonen wordt de behoefte gevoeld aan het kruid des velds en wordt er getracht dit aan de bodem te ontworstelen. Uit een woestijnbodem of uit rotsen is uiteraard niet veel te halen en er zijn dan ook voornamelijk in andere landen grote gebieden, waar enorme oppervlakten braak liggen, omdat

*Het Bestuur bij het 50-jarig Jubileum. Van links naar rechts: G. Kraan, 2e Penningm.;
C. Oudshoorn, Secr.-Penningm.; J. H. Rietveld, Alg. Adjunct; K. Slappendel, Voorzitter; G. Verkaik, 2e Voorzitter;
M. D. D. L. van Leeuwen, 2e Secretaris*

*De Commissie van toezicht bij het 50-jarig jubileum:
C. van Nieuwkoop, W. J. Blom en L. de Mik*

er geen mensen wonen. In ons land echter is de bodem zeer geschikt voor het telen van groenten en er wonen ook mensen genoeg om die bodem te bewerken, maar niet genoeg, om de gehele oogst op te eten, zodat wij gaarne die streken willen voorzien, waar men te weinig heeft.

Was het in het midden van de vorige eeuw zó, dat de meesten probeerde door zelfverbouw te voorzien in hun gezinsbehoeften, aan het eind van die eeuw kwam hierin verandering. Grote groepen van mensen meenden hun tijd meer productief te kunnen maken met ander soort arbeid dan het bewerken van een eigen tuin. Hierdoor kwamen meerderen er toe uitsluitend voor de handel te gaan telen, waarbij zij trachtten hun gewassen zelf aan de man te brengen. Nog later werd deze wijze van afzet zodanig gewijzigd, dat naast de telers mensen kwamen te staan, die zich uitsluitend toelegden op het verhandelen van groenten en fruit.

In ons land werd in het laatst van de 19e eeuw de teelt van groenten door warmoeziers beoefend. Uit die tijd stamt het gezegde: „Kool is kost en warmoes is eten”. Onder warmoes verstond men een mengsel van diverse koolsoorten als rode, witte, gele en kapperskool. Onder warmoezier werd verstaan een kweker van diverse groenten, dus: „War-moes”. Sommigen brengen de naam warmoezier in

verband met warm, dus een „warm”-teler, of teelt onder glas of broeimest. Dit is echter niet de oorspronkelijke betekenis van het woord. Ook „hovenier” wordt wel gebezigd, doch dit heeft voornamelijk meer betrekking op de fruitteelt of de teelt op herenplaatsen. Hoewel deze benamingen ook thans nog wel worden gebruikt, is toch de meest gangbare benaming voor de teler van groentegewassen: „tuinder”.

Vóór het ontstaan van de veiling te Gouda vond de teelt van groenten plaats rond de stad, aan de Ridder van Catsweg, toentertijd bekend onder de naam: Draafpad; en de Willens, doch was beperkt tot enkele kleine bedrijfjes. In Waddinxveen bevond zich een 10-tal tuinderijen van bescheiden omvang en verder in Reeuwijk en Stolwijk enkele verspreid liggende tuintjes, éénmansbedrijfjes. Veelal hield de tuinder gedurende de wintermaanden enkele koeien om in die tijd ook enige inkomsten te hebben, terwijl hij de mest van het vee heel goed kon gebruiken voor zijn tuin. Anderen vonden wat bijverdiensten in het vangen van mollen, bunzings, otters of vis gedurende de winter. Men zorgde zoveel mogelijk voor winterprovisie in de vorm van aardappelen, brandhout e.d. en hield meestal een varken voor de kuip. De kuip deed natuurlijk geen dienst als hoofddekseel, maar als ik als jongeman mijn grootmoeder bezocht met een hoed op, hetzij

garibaldi of strohoed, vroeg ze mij altijd of het spek op was.

Men stelde geen hoge eisen en was met weinig tevreden. In de wintermaanden werden de tuinen met zorg gespit, nadat ze zo goed mogelijk waren bemest. De mest verkreeg men van eigen vee en door het in de zomer opzamelen van allerlei afval en als de beurs het toeliet, werd er een gedeelte bijgekocht. Verder werd ieder jaar een gedeelte met slootbagger bewerkt, terwijl men ná het spitten zoveel mogelijk „beer”putten trachtte te bemachtigen, die dan gratis werden geledigd of waarvoor men wel iets betaalde in de vorm van plantjes of groenten. Vrijwel bij elk huis in en bij het dorp was zulk een put aanwezig en het was helemaal niet bezwaarlijk, als het ledigen op de dag plaats vond. Later werd verordend, dat in de bebouwde kom dit werk des nachts moest worden gedaan. Deze „beer” werd over de gespitte grond uitgespreid, en, omdat de putten niet altijd in de winter vol waren, werd ook laat in het voorjaar dit goede gebruikt om de gewassen bij te mesten. Men was niet kieskeurig in dit opzicht en het kon wel eens gebeuren, dat een of ander product een enigszins verdachte smaak had. In sommige streken van het land kende men zogenaamde „Beerproevers”, die de faecaliën moesten keuren op gehalte. De geurtjes, die

toentertijd langs velden en wegen de neus prikkelden, geleken uiteraard niet op die van gebraden vlees.

Waar ook toen de aarde reeds doornen en distelen voortbracht, was het schoffelen en wieden een belangrijke bezigheid. Men kende geen bestrijdingsmiddelen en de wijze van bemesting droeg er toe bij, dat heel wat zaad van onkruid met de mest in de bodem werd gebracht. Het zaad voor de groentegewassen probeerde men zoveel mogelijk voor eigen behoefte zelf te winnen. Dat hierdoor de goede eigenschappen van een product wel eens terugliepen is niet te verwonderen. Ook voor het bestrijden van ziekten en parasieten bestonden hoegenaamd geen middelen. Men trachtte door experimenteren de teeltgebreken te ondervangen. Op deze wijze vond men wel eens een verbetering uit. Het waren pioniers op dit gebied, die door proefnemingen het juiste middel trachtten te vinden. Onze vaders hebben ook in dit opzicht de grondslag gelegd voor de intensieve tuinbouw. Met zeer beperkte middelen zijn zij werkzaam geweest tot verbetering van de teelt. Zo herinner ik mij, dat mijn vader, om de worm in uien tegen te gaan, enkele kruiken ruwe carbol over de akker uitspreidde, waarmee hij gunstige resultaten bereikte.

Door de tuinders werd in die tijd lang en stuk gewerkt. Men werkte zo lang het dag was

Een der voortrekkers: D. Verweij

en het personeel, dat door een enkele van de grootste werd gehouden, moest daaraan meedoen. In de zomermaanden moesten vrouw en kind meehelpen. Toen ik 6 jaar oud was, moest ik direct uit de school, die om 4 uur eindigde, zo stevig mogelijk een half uur naar huis wandelen en aan de arbeid, en wee mijn oren, als ik had moeten schoolblijven of mij onderweg had opgehouden. Ik was heus niet de enige tuindersjongen, die deze zware last had te dragen. Regenverlet was er niet bij als het druk was, men liet zich rustig tot de huid nat regenen. Dat dit voor de gezondheid niet bepaald gunstig was, laat zich denken. Vele van de tuinders hadden dan ook regelmatig reumatiek, spit, longontsteking en wat dies meer zij. Ontspanning in sport of uitgaan stonden evenmin op het program. Hoogstens werd na de drukte eens een dag aan familiebezoek besteed en verder moest men des Zondags maar rusten en des nachts. Negen uur, uiterlijk half tien naar bed en vier uur of vroeger er uit in de zomermaanden. De winteravonden werden doorgebracht met bonen doppen en zaad schonen, bodems in manden breien en verschillende andere knutselwerkjes, alleen als een kennis of buur kwam kortavonden dan werd er gepraat en niet gewerkt. De wonderlijkste verhalen en spookgeschiedenissen werden besproken, waarbij de aankomende jeugd

met open mond zat te luisteren. Wie in de winter vee had, moest dit 's morgens vóór de dag verzorgen, zo ook 's avonds bij lamplicht. Des Zaterdagavond werd de scheerwinkel bezocht, waarvan men met een glad gezicht, met veel nieuws en met 6 sigaren, van een dubbeltje de zes, of soms wel de 8, naar huis kwam, natuurlijk gelopen, want fietsen was een luxe, die slechts enkelen zich konden veroorloven.

Moesten er in de winter bonenstokken worden aangekocht, dan wandelde men heel gemoedelijk met elkaar in groepjes van 4 of 6 man naar de een of andere plaats, waar men dacht te kunnen slagen, wat een voetreisje heen en terug betekende van 40 km op klompen. Dagenlang was men vol van wat men onderweg had gezien en meegemaakt. Men hoorde niet het jachtende antwoord van heden: „Ik heb geen tijd”, er was altijd tijd beschikbaar, maar alleen voor de arbeid, deze ging vóór alles. Wanneer een of ander familiefeest werd aangekondigd, ja, dan was het dikwijls: „Ik heb het te druk”. Mijn vader heeft jaren achtereen zijn verjaardag een week opgeschoven, alleen omdat het hem op de juiste dag niet beviel, als hij uit zijn werk moest, om enkele familieleden, als regel vrouwelijke, te verwelkomen. Vacantiedagen en vrije Zaterdagmiddagen waren onbekend. Roken, tijdens

het werk, was iets, wat volstrekt niet te pas kwam, evenmin als veel praten. Men leefde voor zijn werk en dingen om zich druk over te maken buiten het werk waren er niet.

De postbode ging meestal de deur voorbij, werd men ziek, dan werd de dokter betaald als er een gunstige verkoop was geweest, anders moest hij wachten tot het kon lijden. De pacht of rente bedroeg voor een gewoon bedrijfje van 75 tot 150 gulden per jaar, inclusief woonhuis; men kreeg 2 keer per week een streekcourantje, waar men ruim genoeg aan had, men at zo veel mogelijk van eigen tuin, eigen slacht en eigengemaakte zuivelproducten. Kleding werd tot op de draad afgedragen en zodanig verstiteld, dat op het laatst alleen de knopen nog van het oorspronkelijke stuk overgebleven waren, men huisde op een stenen of planken vloer, de meubels waren eenvoudig en soms van eigen maaksel en men sliep in zijn bedstede met gordijnen en deuren zoveel mogelijk dicht en men kon met f 6,— per week op die manier zo ongeveer rondkomen, met zuinigheid en vlijt.

De teelt werd beoefend op de koude grond. Warenhuizen waren onbekend. Hoogstens had men 20 en een grote tuinder 100 ramen platglas. Er waren geen wetenschappelijk beproefde selecties van gewassen of combinatie-teelten, men probeerde alles zelf en de

wonderlijkste combinaties waren soms te zien, waarvan vele mislukten. Maar geleidelijk kwamen, door allerlei proefnemingen tot nieuwe en blijvende combinatieteelten. Een veel toegepaste combinatieteelt in het voorjaar was: peen—radijs—weeuwensla, welke laatste over het gezaaide werd uitgeplant. Men oogstte een vol gewas radijs, als de sla begon te groeien en de peen even boven de grond was, daarna werd de sla geoogst als de peen halfwas in het lof was, waarna men een vol gewas peen overhield. Zodra dit mogelijk was, werden kleine plekjes weggebost, waarin dezelfde dag een augurkenplant of gele komkommer werd geplant. Dat zulk een combinatie hoge eisen aan de bodem stelde is duidelijk. Zij leverde daarom ook niet altijd een opbrengst van 100 %. Soms werd nog een handje koolzaad met de radijs en peen ingewerkt, die gelijk moesten meegroeien om plantmateriaal ter beschikking te hebben. Een andere gecombineerde teelt bestond uit: uien, prei, knolselderij en sla, gelijktijdig gezaaid. Ook spinazie met bloemkool, peulen of tuinbonen was een teeltwijze, die veel werd toegepast. Als de spinazie was geoogst, kwamen de bonenstokken op de plaats en na de kool, peulen of tuinbonen kwam er dan nog andijvie of boerenkool tussen.

Men beschermde de teelten tegen koude door aan de Noordzijde van de tuin rieten

heiningen te plaatsen. Deze bestonden uit los riet, tussen 2 horizontale rijen van bonenstokken geklemd en met teen gebonden aan een rij knotwilgen. In het voorjaar bevorderde deze bescherming de groei, doch gedurende de zomer brachten deze heiningen meer schade dan voordeel, vooral ook, doordat de knotwilgen hun wortels ver in de teeltbodem uitstrekten en zich met de vruchtbare sappen voedden.

Uit al deze hierboven geschetste combinaties en de zorgen, die aan de gewassen werden besteed blijkt reeds, dat men toen reeds productieverhoging trachtte te verkrijgen. Men probeerde zoveel mogelijk gelijke tred te houden met de behoefte, maar, evenals nu, was het ook toen onmogelijk de productie af te stemmen op de consumptie, omdat de productie van meerdere factoren afhankelijk is en beïnvloed wordt niet in het minst door de weersgesteldheid. Het was ook vóór 1903 zó, dat het ene jaar de productie een overschot en het andere jaar een tekort opleverde. Deze zelfde regel geldt ook voor sommige, op zichzelf staande producten. Dat dit op het geheel of op een afzonderlijk product van grote betekenis is voor de prijsvorming, is zeer begrijpelijk. Reeds vóór 1903 werden goede producten vernietigd, terwijl het ook voorkwam, dat voor

minderwaardige producten hoge prijzen werden betaald. Deze schommelingen tussen vraag en aanbod traden dan ook doorlopend op. Mij is een geval bekend, dat historisch is, van vóór 1900. Een tuinder had een veld sla staan, die, toen deze oogstbaar was en van goede kwaliteit, niet was te verkopen, met het gevolg, dat de sla bleef staan en doorschoot. Er kwam een handelaar op de tuin na een dag of tien om sla te kopen, maar de tuinder moest „neen” verkopen. De koopman bekeek echter het veld doorgeschooten sla en bood de tuinder een voor die tijd hoge prijs, als hij hem de doorgeschooten sla wilde leveren, waarbij hij van één plant er twee mocht maken, dus de doorgeschooten kroon en het onderstuk in rekening mocht brengen. Dat dit aanbod in dank werd aanvaard, spreekt vanzelf.

*Een der oudste tuinders,
A. de Mik*

Verscheidene producten werden zonder verpakking aan de handelaren afgeleverd. Sla, bospeen, boskroten, bloemkool, rode, gele en groene kool, komkommers en andijvie werden geteld en los in wagen of vaarttuig geladen. Radijs werd ongeboost en gespoeld in manden gedaan, met boven de rand de grootst mogelijke toren, om het product zo voordelig mogelijk te laten uitkomen, doch in de mand zelf werden ze zo luchtig mogelijk uitgespreid en het kwam wel voor, dat de mand een dubbele of verhoogde bodem bezat. De koopman moest zelf maar voor het bossen zorgen, wat hij dan ook dikwijls in de nacht met vrouw en kroost moest doen. Spinazie werd op dezelfde wijze in manden gedaan. Als regel werd deze dóór de grond, dus met voet of knop gesneden. Maaien van dit product kwam niet voor. Het product werd gewassen in de spoelbak, die in de sloot was opgesteld, waardoor de grond naar de bodem verdween en rietjes, stokjes, enz. werden er zorgvuldig uitgezocht.

Gewogen werd er niets, alles ging per mand, een stevige mand met 4 stevige oren, of per getal. Ook prinsesse- en snijbonen werden in deze manden verpakt, doch deze werden geteld. Een mand snijbonen met toren boven de rand, bijengehouden door een touw van oor tot oor te spannen, bevatte 1000 stuks. Ook postelein werd per mand verkocht. Men kende

in hoofdzaak 3 maten van manden. De gewone 4-oor mand, die voor bovengenoemde producten werd gebezigd, alsook voor andijvie, welke ook werd gespoeld en dikwijls zonder verpakking werd verkocht; de kleine 4-oors mand, die voor primeurs en kleine artikelen als augurken, zuring, e.d. werd gebruikt en de pakmand, die grof en slap was en slechts 2 oren had, waarover een tenen deksel kon worden gebonden. Deze laatste werd gebruikt, als een product per stoomboot werd verladen en kon het dubbele van de grote 4-oors mand bevatten. Daarnaast werden ook wel grotere manden en kartonnen dozen gebruikt. Voor aardbeien werden kleine aarden potjes gebruikt, die in 2 bakjes werden geplaatst en aan een juk gehangen en over de schouders gedragen. De potjes hadden een oor en de inhoud was maximaal $\frac{1}{4}$ kg.

Sla, krotten en komkommers werden stuk voor stuk gewassen en keurig opgestapeld. Het verpakkingsmateriaal was het eigendom van de tuinder en mitsdien van zijn eigen merk voorzien, wat met witte verf op de manden duidelijk werd aangebracht. Wanneer een s in het merk was verwerkt, stond deze er meestal achterstevoren op, want aan letterkunde deed men niet.

De koper moest het fust na levering direct leeg maken. Het werd ook wel eens door hem

achtergehouden, doch dit was diefstal.....

Als dan de producten met zorg waren geoogst, gespoeld, geteld en verpakt, moest de aflevering plaats hebben. Dit geschiedde op verschillende manieren. Sommige tuinders leverden aan consumenten of gingen met een handwagen de weg op om althans een gedeelte te slijten. Handelaren kwamen naar de tuinder, ook met een handwagen, soms op meer dan een uur afstand over wegen, die bij nat weer soms een modderlaag hadden van 30 à 40 cm en trachtten hun behoefte te dekken. De prijs kwam meestal na lang loven en bieden tot stand. Bij goede oogsten was het moeilijk verkopen, men verkoos slechts het beste en de rest kon vernietigd worden. Sla van 5 cent per 100, snijbonen van 40 cent de 1000, bospeen van 25 cent per 100 bos, komkommers van 20 cent de 100, bloemkool van minder dan een cent per stuk was niets ongewoons. Als men op die manier van 15 tot 20 gld. per week verkocht, was het tamelijk goed, want het was ook dikwijls minder.

Een andere vorm van verkoop was de verkoop in consignatie. Men stuurde een koopman het verlangde, wat hij per briefkaart met $2\frac{1}{2}$ cent postzegel had besteld en wachtte maar af wat betaald zou worden. Dat dit zeer dikwijls tegenviel, zal niemand verwonderen.

Daarnaast ontstond het markten in Gouda.

In de stad kon niet iedereen zijn eigen groenten kweken, dus hier ontstond behoefte. De markt werd gehouden langs de Naaijerstraat en het Nonnenwater. Hier hebben zich drama's afgespeeld. Als het een schaarse periode was, waren de schuiten reeds leeggepiunderd, voordat ze aan de bestemde plaats waren gemeerd. De markt begon reeds te half vijf in de morgen en was er enige overvloed aan producten, dan was het martelen om ze kwijt te raken tot soms 8 uur. Men probeerde wel de collega's vóór te zijn, om als eerstaankomende de meeste kans van verkoop te hebben en ik herinner me, dat mijn vader eens om half twaalf in de nacht opstond en ging varen, waardoor hij om twee uur aan de markt was.

Eén handelaar bepaalde de prijs, de heer P. Scholten, die altijd een halve sigaar in de mond had en wiens ambities voor de koop waren af te leiden uit het aantal keren, waarop hij dit natte, afgekauwde stuk sigaar van 8 voor een dubbeltje, opnieuw aanstak. Was er ruim voldoende, dan kocht hij het mooiste er uit, was er daarentegen weinig, dan probeerde hij alles te krijgen en liep hij de vaartuigen soms tot aan de Bloemendaalse tol tegemoet, teneinde reeds dan beslag te kunnen leggen op de aanvoer. Lukte dit, dan verkocht hij met winst weer aan zijn collega's. De tuinders besloten hieraan een eind te maken en kwamen

onderling overeen, om niet vóór 6 uur aan de markt te komen. Dit kwam echter niet tot stand zonder hevige protesten van kopers alsook van enige tuinders.

Iedere tuinder rekende rechtstreeks af met zijn koper, bij deze aan huis. De meeste handelaars woonden in de Naaijerstraat. Er waren winkeliers, venters en scharrelaars. De laatsten kochten pas, als de prijs tot bijna nul was gedaald en gingen dan luid schreeuwend langs de straat. Een van hen was een zekere Koppendraaier, die zijn winst graag omzette in „klare”, maar een stem had als een visvrouw uit die dagen, die bij een wedstrijd in het schreeuwen de eerste prijs had gewonnen.

De aanvoeren waren toen nog zeer beperkt, vooreerst, omdat men zoveel mogelijk rechtstreeks van de tuin verkocht aan handelaren uit de omliggende dorpen, vervolgens was het aantal tuinderijen rondom Gouda niet meer dan een 50-tal en tenslotte werd er niet uit de bodem gehaald, wat men er thans uithaalt. Een tuinder, die toen zijn gehele oogst drie maal per week in de zomermaanden kon afleveren met een schuitje van 1½ ton, heeft daarvoor nu tenminste het dubbele nodig. De intensivering van de bedrijven heeft hiertoe geleid benevens verschillende andere verbeteringen op het gebied van onderwijs, voorlichting, bemesting, veredeling, mechanisatie, enz.

Nog een nestor: G. Termorshuizen, thans 80 jaar

Tenslotte vond de afzet gedeeltelijk plaats door verzending naar het buitenland.

Het vervoer naar de markt in Gouda vond plaats per vaartuig. Een tiental schuitjes kwam in de vroege vanuit Waddinxveen door Bloemendaal, anderen kwamen van de Gouwekade per roeischiut, enkelen per handwagen met of zonder hond in tuig. Moest er voor het buitenland worden geleverd, dan werd er per sleperswagen naar Rotterdam gereden. Werd er verzonden naar omliggende dorpen aan de Gouwe of Rijn, dan werden de manden per stoomboot „De Volharding” (die volhard heeft tot het uiterste) meegestuurd en ik heb verscheidene malen per kinder-„sportwagen”, een tweewielig wagentje, bestemd voor moeders met kinderen, beladen met twee aan elkaar gebonden grote pakmanden met peen of een ander product gevuld, naar de boot gereden, waarbij het 2 of 3 maal voorviel, dat de wielen het begaven. Al was er toen geen sprake van motorpech, pech was er zeker. Men deponeerde het geval op een of ander erf en ging terug om een kruiwagen met haam halen, welk vervoermiddel echter zeer ongeschikt is voor vervoer op lange afstanden en daarom van de bestuurder heel wat zweetdruppels vraagt. Ook per gewone kinderwagen, de z.g. mandenwagen, werd wel groenten vervoerd, alsook gedragen aan een juk.

Het leven van de tuinder in die dagen was afgestemd op soberheid en zuinigheid. Boerenarbeiders, die f 4,— tot f 6,— per week verdienden en tuinders behoorden tot de klasse van tobbers, die te dom en te kleinzielig waren om op een andere wijze zich een beter bestaan te verschaffen, of althans een werkkring waarmee men de achting van zijn medeburgers kon veroveren. Die ploeteraars in mest en modder behoorden tot de laagste klasse der bevolking. Wat betreft hun beloning en arbeidstijd was dit inderdaad zo. Aan de fabrieken was de arbeidsdag ook wel van 5 tot 7 en des Zaterdag tot half zes, maar men werd niet zo vuil en men ontving een paar gulden per week meer en men voelde zich ver boven die arme lieden verheven. Men vond het echter wèl heel gewoon, dat de tuinder gratis voor plantmateriaal zorgde voor het eigen tuintje van die beter gesitueerden en een gratis maal verse groenten werd evenmin versmaad. Maar om deze lieden op te nemen in het bestuur van een of andere vereniging, neen, dat was onmogelijk, ze werden nog maar net als gewoon lid geduld. Dat een dergelijke achteruitzetting voor de tuinders niet erg plezierig was, spreekt vanzelf, maar ze waren zelfstandig, ze regelden hun eigen zaak, ze waren baasje op eigen terrein en hadden daarvoor over: hard werken en zuinig leven.

Van georganiseerd optreden der tuinders

was toen nog geen sprake. Men besprak de toestanden onderweg, als men met zijn vaartuig naar de stad ging, men had critiek, men was het over verschillende dingen niet eens, wat dikwijls leidde tot kibbelpartijen of langdurige ruzie, kortom, ieder deed wat hij meende te moeten doen. Steun van anderen vond men niet, de tuinder behoorde immers tot de minderwaardigen, dus was men geheel op zichzelf aangewezen. Maar, men zette door, misschien als gevolg van de noodzaak, maar tòch, er wèrd doorgezet, waarvan in latere tijd de vruchten zouden geplukt worden.

Uit het voorgaande moge blijken, dat vóór 1903 de toestanden onder de tuinders rondom Gouda zodanig waren, dat er niet veel goeds van is te vertellen. Dit speciaal voor hen, die dwepen met „die goeie ouwe tijd”. Wèl is het zó, dat alles toen veel minder gecompliceerd was en dat men, doordat men geen hoge eisen stelde, ook spoediger tevreden was. En waar tevredenheid in de goede zin een voorname factor is in het leven van een mens, belangrijker zelfs dan financiële voorspoed, is er dus wel wat voor te zeggen, dat de oude tijd voor de ouderen zijn bekoring heeft.

Dat de manier, waarop de verkoop van het product tot stand kwam in die dagen, ook niet zonder risico was, ligt voor de hand. Men onderhandelde over de prijs rechtstreeks met

de koper en als men tot overeenstemming gekomen was, had men echter niet de zekerheid een prijs te ontvangen, die het product op dat moment waard was en evenmin was men zeker van zijn geld. Doch geleidelijk kwam men tot het inzicht, dat een gezamenlijk optreden de voorkeur verdiende: Het organisatiebesef begon wakker te worden.

Groep kooplieden op excursie

Vanaf 1903 valt een geleidelijke uitbreiding van de groenteteelt rondom Gouda te constateren. Dit moet mede worden beschouwd als een gevolg van de oprichting der veiling. We zien een toename in de omgeving van Stolwijk, Reeuwijk, Waddinxveen en rond de stad. Hiervoor werden stukken grasland aangekocht, die met de hand werden omgewerkt, zgn. „gegraven”.

Deze geleidelijke toename geschiedde echter slechts in een zeer langzaam tempo, zodat in 11 jaar de oppervlakte ongeveer was verdubbeld. Ook begon de glasteelt enigermate toe te nemen, doch de vollegrondsteelt bleef het voornaamste. In de andere omliggende plaatsen vond men zo hier en daar een enkel bedrijfje.

De tuinder spitte in de herfst en winter zelf zijn tuin met eigen kinderen, slechts een enkele kon een knecht houden. Dit spitten werd zeer serieus uitgevoerd en liefst al wat vroeg, in November of December. Meestal werd gespuit met een graaf en de kluiten werden goed geprikt. De mest werd netjes ondergewerkt, nadat deze zo gelijk en fijn mogelijk over het veld was uitgespreid. Als de beurs het toeliet werd er varkensmest aangekocht, waarvan de prijs

3 à 4 gld per ton was. Ook werd er koemest gebruikt van eigen vee, soms ook paardenmest en kroos werd zoveel mogelijk uit de polder-sloten gevist. Bepaalde soorten van dit kroos verteerden niet in één jaar, zodat ze het volgend jaar weer werden bovengespit en verdroogden en als grote, witte vlokken op het veld kwamen te liggen. Teelde men daarop spinazie, dan moesten deze vlokken in het voorjaar stuk voor stuk worden opgeraapt. Als dan in het najaar de tuin met mest was ingespit, begon rond Nieuwjaar het gieren; koemest werd gekocht en met water verdund en goed vermengd en dan moest dit over het gespitte land worden gehoosd. Dit ging niet gemakkelijk. De gespitte en doorwerkte grond was drassig en liet niet toe er over te lopen. Planken werden uitgelegd en de gier werd vanuit het vaartuig in een kruiwagen geschept, over de glibberige planken naar het bestemde punt gereden en de wagen werd leeggehoosd.

Dit werk nam dagen in beslag en was bij sterke wind natuurlijk niet uit te voeren. De grond werd met deze overbemesting voorzien van een flinke hoeveelheid water, dat moest wegzakken en de koemest bleef als een dunne laag op de kluiten achter, wat in het voorjaar een droge korst werd. Een dergelijke behandeling kwam de grond maar weinig ten goede. Vooreerst met het uitspreiden van de gier

maakte deze een flinke zwaai door de lucht, waardoor reeds een gedeelte van de stikstof verloren ging, vervolgens het plenzen van water, waardoor de bovenlaag van de grond aanslempde, terwijl later het voorjaarszonnetje de mestdelen deed verdrogen en de warmte werd belet in de grond te dringen. Sommige tuinders sjouwden de gier met twee emmers aan een juk naar de bestemde plaats, daarbij lopend over planken, wat een zwaar en vermoeiend werk was.

Uit het voorgaande blijkt, dat men in die dagen niet opzag tegen wat tijdrovende arbeid. De tuinders werkten lange dagen en het personeel keek ook niet op een uur. Ook Zondagsarbeid kwam wel voor, doch zeer weinig. Collectieve looncontracten waren onbekend. Men stelde onderling de arbeidsvoorwaarden, als loon, werktijden, emolumenten en bijzondere bepalingen, vast. Dit gaf als regel geen aanleiding tot moeilijkheden. Zonder te willen zeggen dat de toestand toen ideaal was te noemen, moet toch worden erkend, dat de verhoudingen toen veel gemoedelijker waren. Beide partijen moesten de grootst mogelijke zuinigheid betrachten in hun leefwijze. Mij is een geval bekend, waar het gehele gezin, waaronder een inwonende knecht, bij het middagmaal één lepel vet kreeg toegewezen. De knecht, die er nog een half lepeltje bij wilde

hebben, werd door de vrouw des huizes naar de pomp verwezen. Een andere tuindersvrouw zat zó krap in de financiën, dat ze de kist van de inwonende knecht openbrak en zich zijn spaarduitjes toeëigende.

De stekjes en de allerminste kwaliteit van de groenten waren voor eigen gebruik bestemd en eens per week een maaltje voor het personeel. Als de dagtaak was volbracht werd er niet van kleding verwisseld om naar een vergadering of iets dergelijks te gaan; men bleef in zijn werkpak, dikwijls vochtig en kleverig van mest of grond, des winters bij de grote vierkante kachel en des zomers buiten, langs de wegberm of op het erf, even uitblazen, om tegen 9 uur vermoeid naar bed te gaan. Gas, waterleiding en electriciteit waren ongekende gemakken. 's Morgens liep men direct uit bed naar de sloot om zich te wassen, men kookte thee- of koffiewater op het fornuis of petroleumstel. De W.C. stond buitenshuis, liefst op flinke afstand. Het drinkwater kwam men uit de sloot of uit een regenton.

Hoogstens op Zondag droeg men schoenen, om naar de kerk te gaan, zelfs dan nog niet altijd. Een hoed was een te deftige dracht voor een man, men was en wilde zijn: Jan met de pet alias Jan Boezeroen in letterlijke zin. De kleding van man en vrouw was stemmig, ook des Zondags; voor de mannen een jas met

korte slip en twee knopen op de rug, meestal zwart, een broek met kachelpijpen, een boezeroen, waarover in het front een half hemdje met zwarte das. Als ondergoed een rood baaien hemd en een blauwe onderbroek tot onder de knie, met zwarte kousen, die meestal groen verschoten waren. De vrouwen droegen wijde rokken, die juist de grond raakten en soms 3 of 4 in getal, op het hoofd een „plakje”. Over de onderkleding van de vrouw laat ik me niet uit. Verder zwarte, eigengebreide kousen, die echter niet zichtbaar waren, zelfs de schoenen of pantoffels niet. Ik weet alleen, dat onder de bovenrok een grote zak werd gedragen, met een band om het middel vastgemaakt, waaruit aanzienlijke voorraden konden worden opgediept. Het jakje was het kledingstuk, waarop de vrouwelijke ijdelheid het meest tot uitdrukking kwam in gitten, broches, knoopjes, enz. Deze leefwijze was bij tuinder zowel als knecht vrijwel gelijk.

Vrouwen- en kinderarbeid waren algemeen. Men moest nu eenmaal alle zeilen bijzetten om drijvende te blijven.

Door de opkomende industrie waren de lonen in deze sector iets hoger en er ontstond minder animo om tuindersknecht te worden, want de tuinbouw kon niet mee met deze hogere beloning. Als een fabrieksarbeider / 12,— verdiende en ook een ambachtsman

aan dit bedrag kwam, dan kwam de tuindersknecht niet verder dan / 9,—. De fabrieken werkten weliswaar winter en zomer van 5 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, maar het werk was minder vuil en nat en des Zaterdags was men reeds te 5 uur klaar.

Ook in deze periode was van glasopstand nog weinig te bespeuren in deze streek. Het platglas werd iets uitgebreid, men werkte nog veel met enkele bakken en ook nog wel met grote ramen, waarin kleine ruitjes van groenachtig glas waren gezet. Warenhuizen waren zo goed als onbekend. De koudegrondsteelt werd echter wel intensiever bedreven. Aardappels voor eigen gebruik verdwenen geleidelijk van de tuinen, stukjes vlas voor bindmateriaal, waarmede men peen en krotten boste, verdwenen. Men kocht hiervoor moscovische matten, raffia of teen. Fruitbomen, die zo hier en daar langs de slootkanten stonden, alsook vriendstruiken, waarvan men de teen gebruikte om de rieten windkeringen vast te binden, verdwenen geheel. Men zag in de zomer minder stukjes braak liggen, het onkruid werd intensiever bestreden, kortom, er werd meer aandacht besteed aan het bedrijf, waardoor de productie, maar ook de arbeid toenam. Geleidelijk moest er wat meer personeel, meestal jongens, worden aangenomen en ook de inkomsten namen iets toe. Men begon

zich meer toe te leggen op de teelt van grotere oppervlakten van bepaalde gewassen, vooral omdat van sommige producten export mogelijk bleek te zijn. De hoofdteelten ontstonden en waren: snijbonen, prinsessebonen met draad, peulen, spinazie, sla, peen, bloemkool, gele komkommers, uien, radijs. Onder glas: kardozenla, groene komkommers, sla, peen en postelein. De bonen gaven meestal een rijke oogst en een artikel als gele komkommers op de koude grond kon soms enorme hoeveelheden opleveren.

Hoewel de manden nog lange tijd de verpakkingsmiddelen bleven en vele producten los verladen werden aangevoerd, werden toch wel enkele wijzigingen ingevoerd. Naast de 4-oors- en pakmanden kwam de komkommerben in gebruik, een ovale, lage mand met 2 oren en ook de jutezak, welke werd gebruikt voor peulen en bonen. Aanvankelijk werden de bonen nog geteld. Als er een hele dag snijbonen waren geplukt, werden deze des avonds, zittend rond de grote berg, geteld en gesorteerd. Dit tellen vroeg heel wat tijd. De tuinder D. Steenland kwam op het idee, dat het tellen ook wel tijdens het plukken kon geschieden, waarbij de tweede soort in de paden werd geworpen, welke later door de kinderen werd opgehaald. Dat van enige conversatie tijdens het plukken geen sprake kon zijn, valt licht te begrijpen.